

واکاوی مفهومی گزاره حق مادری در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

محمد ستایش پورا، زهرا زندیه^۲

چکیده

مفهوم «حق مادری» برخلاف بداهت ظاهری، همواره با ابهام در معنا و گستره مواجه است. این حق از نیمه قرن بیستم در میان منابع فرعی حقوق بین الملل، جای گرفته و در برخی اسناد بین المللی قید شده است، اما هنوز تعریف کامل و جامعی از این حق ارائه نشده است. پژوهش حاضر با هدف تحلیل و تشریح دیدگاه امام خمینی رحمته الله علیه درباره «حق مادری» و بررسی رویکرد نظام حقوق موضوعه جمهوری اسلامی ایران انجام شد. اطلاعات پژوهش با بررسی منابع مکتوب مربوطه و با روش اسنادی - کتابخانه‌ای جمع‌آوری و تحلیل شد. نتایج نشان داد که اگرچه در اندیشه حضرت امام رحمته الله علیه و حقوق موضوعه جمهوری اسلامی ایران به صراحت عبارت حق مادری بیان نشده، حقوق زیادی برای مادر در نظر گرفته شده است. دامنه حقوق شناسایی شده برای مادر در نظام حقوقی ایران و به‌ویژه در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه گسترده‌تر از حقوقی است که در حقوق بین الملل مطرح است. همچنین حقوق برشمرده شده برای مادر در حقوق بین الملل، بیشتر در منابع فرعی مثل قطعنامه‌های مجمع عمومی منعکس گردیده، ولی در نظام حقوقی ایران، این حقوق در قالب قوانین الزام‌آور آمده و حتی در برخی موارد میزان بایستگی آنها تا اندازه‌ای است که نه فقط این حقوق برای مادر شمرده شده بلکه به مثابه تعهدی برای دیگران است.

واژگان کلیدی: حق مادری، حقوق بشر، اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه، نظام

حقوقی ایران.

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۳۱ تاریخ بازنگری: ۱۳۹۹/۱۱/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۰۵
۱. استادیار گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: mohamadsetayeshpur@yahoo.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه قم، قم، ایران.

Email: zandie1997@gmail.com

A Conceptual Study on Maternal Right from the View of Imam Khomeini and Iranian Law

Mohammad Setayeshpour¹, Zahra Zandieh²

Although the concept of "maternal right" is apparently obvious, it is always ambiguous in terms of meaning and scope. This term first came in the secondary sources of international law and some international documents, and there is not a comprehensive definition of it yet. The present study was conducted with the aim of analyzing Imam Khomeini's ideas and the Iranian law about maternal right. The data were collected by examining the related written sources and were analyzed by a documentary-library method. The results pointed out that although the term "maternal right" is not clearly expressed in Imam Khomeini's thoughts and the Iranian law, many rights are considered for the mothers. The scope of rights considered for the mothers in the Iranian law and especially in Imam Khomeini's thoughts is broader than the scope of such rights in the international law. Moreover, in the international law, the rights considered for mothers often come in the secondary sources such as General Assembly resolutions, while in the Iranian law, such rights are obliging and even in some cases, the level of their obligation is the extent to which not only they are considered for the mothers, but also they are commitments to be done by others.

Keywords: maternal right, human rights, Imam Khomeini's thoughts, Iranian law.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

Paper Type: Research

Data Received: 2020/ 09/ 21   **Data Revised:** 2021 / 01/ 20   **Data Accepted:** 2021/ 01 / 24

1. Assistant Professor, Department of International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.

(Corresponding Author) Email: mohamadsetayeshpur@yahoo.com

2.M.A. in Law, University of Qom, Qom, Iran.

Email: zandie1991@gmail.com

مادر در خانواده جایگاه ویژه‌ای دارد؛ او به مدد مهر، ایمان، حکمت و سایر ابزارهای ودیعه گذاشته شده در وجودش، زمینه‌های رشد و تربیت فرزندان را فراهم می‌کند و مفتخر به وظیفه پرارج تربیت نسل می‌شود. در سایه این جایگاه رفیع، مفهوم حق مادری، معنای واقعی خود را پیدا می‌کند. این حق، مادر را در ایفای وظایف گوناگون یاری می‌کند تا بتواند نقش راهبردی خود را به بهترین نحو ایفا کند. از نیمه قرن بیستم به بعد، هم‌زمان با رویش مفاهیم حقوق بشری و پیدایش دولت‌های مسئول و پاسخ‌گو نسبت به امکانات لازم برای شهروندان، حق مادری نیز در لابه لای اسناد غیرالزام‌آور مجمع عمومی سازمان ملل ظهور و بروز پررنگی می‌یابد. در بین این منابع اگرچه مفاد حقوقی گوناگونی در مورد حق مادری وجود دارد، ولی هیچ یک به تعریف حق مادری و مختصات آن نپرداخته‌اند. از این رو، صفات ممیزه و حدود این حق، همواره با ابهام روبه‌رو بوده است.

پژوهش حاضر در گام نخست، حدود و تعریف حق مادری را تبیین می‌کند. در خلال این بخش، ادبیات حقوق بشری رایج در مورد این حق نیز به دست می‌آید. رسالت اصلی این اثر، پرداختن به شرح موضع بنیان‌گذار انقلاب اسلامی ایران در مورد گزاره حق مادری است. پژوهش حاضر در پی روشن شدن این موضوع است که آیا دیدگاه امام خمینی رحمته‌الله علیه در مورد حق مادری همسو با مفهوم حقوق بشری آن است یا با آن تفاوت دارد. در گام دوم، حق مادری در قلمروی نظام حقوق موضوعه ایران تبیین و تشریح شده است. پژوهش حاضر همچنین در پی پاسخ به این پرسش است که رهیافت نظام حقوق اساسی ایران در مورد حق مادری تا چه حد به نظر امام خمینی رحمته‌الله علیه نزدیک است.

ضرورت پژوهش حاضر به اهمیت موضوع تعلیم و تربیت پیوند خورده است؛ هرچه موانع کمتری در ایفای نقش مادری وجود داشته باشد، مادر در مسیر تربیت فرزند موفق‌تر خواهد بود. برنامه‌ریزی‌های کلان باید به سمتی برود که حق مادری برای تدوین‌کنندگان قوانین روشن باشد تا بار اضافی از دوش مادر برداشته شود و وی بتواند به صورت مطلوب‌تری به تربیت نسل سالم بپردازد. در این میان، بررسی مواضع امام خمینی رحمته‌الله علیه به دلیل ارائه نظرات ناب اسلامی در مورد حق مادر، الهام‌بخش تدوین‌کنندگان قوانین است. فرضیه

پژوهش حاضر بر این استوار است که نظام حقوقی ایران گام‌های شایسته‌ای در راستای شناسایی حق مادری برداشته است. باین حال باید برای ارائه الگوی برتر اسلامی در زمینه حقوق مادران، تلاش‌ها و پژوهش‌هایی صورت گیرد. از منظر بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، سعادت و شقاوت جامعه در دستان مادر است. هرچه زنان و مادران، بهتر تربیت شده باشند و هرچه حقوقشان به صورت کامل‌تری صیانت شود جامعه در مسیر تکامل یافته‌تری گام برمی‌دارد. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای در میان منابع اسلامی و حقوقی و اسناد حقوق بشری انجام شده است.

موضوع حق مادری با محدودیت و کمبود جدی منابع داخلی مواجه است؛ زیرا پژوهش جامعی در مورد آن صورت نگرفته است. نگارنده در تتبعات خود، منابع مستقل محدودی در مورد مفهوم و جایگاه این حق یافته است. البته در مورد موضوع پیش‌رو، پژوهشی در قالب مقاله وجود دارد که به مفهوم حق مادری از دریچه حقوق بین‌الملل نگریسته و با اتخاذ روش مقایسه تطبیقی به مقایسه این حق در اسناد بین‌المللی و رهنمودهای امام سجاد علیه السلام می‌پردازد. همچنین مقاله حمایت از حق مادری در نظام تأمین اجتماعی، این حق را در قانون تأمین اجتماعی تحلیل کرده است. با وجود این، فقدان منابع کافی و مطالعات گسترده در مورد گزاره حق مادری به خوبی احساس می‌شود که شایسته است با توجه به اهمیت موضوع، بیش‌ازپیش نسبت به آن همت گماره شود.

حق بر مادرشدن، به ویژگی خاص خلقت روحی و جسمی زنان اشاره دارد که نیاز به مادرشدن را در وجود آنها ایجاد می‌کند. از این رو، این حق به طور مستقیم در روابط میان زوج و زوجه معنا می‌یابد. اگرچه چارچوب کلی قوانین و مقررات مربوط به خانواده، نسبت به حمایت از حقوق افراد و به ویژه زنان اهتمام جدی دارد، قوانین ایران در مورد حق مادرشدن زوجه مبهم است. این ابهام ناشی از نبود تصریح ماده قانونی در موضوع حق مادرشدن زوجه است. باین حال برخی حقوق دانان معتقدند که روح حاکم بر قوانین و مقررات، این حق را به رسمیت شناخته است. (رک.، ثمنی، ۱۳۹۶). باین وصف، حق مادری معنای گسترده‌تری دارد و طیف وسیعی از حق‌ها را میان مادر و فرزند، همسر و دولت برای مادر به همراه دارد که در پژوهش حاضر به آنها اشاره می‌شود.

۲. چهارچوب نظری پژوهش

۱-۲. حق مادری مانند یک حق بشری

حقوق انسانی زنان، بخش لازم و جدانشدنی حقوق جهانی بشر است. مفهوم حق مادری^۱ به عنوان زیرمجموعه‌ای از حقوق بشر زنان اگرچه در نگاه اول با بادهتی ظاهری همراه است، اما تأمل در حدود و ثغور این مفهوم، ضرورت تبیین دقیق آن را آشکار می‌کند. ابداع مفهوم حق مادری در مغرب زمین را باید محصول نگاه‌های برابری طلبانه فمینیستی دانست. درحقیقت، طرح مفهوم حقوق زنان و ازجمله حقوق مادران در چارچوب گفتمان حقوق بشر را باید متأثر از گفتمان فمینیستی و تأثیر غیرقابل انکارش بر حقوق بشر دانست. البته حقوق بشر در این میان اگرچه مدعای اصلی تمام فمینیست‌ها مبنی بر وجود نابرابری‌های تاریخی در انکار و تزییع حقوق زنان را پذیرفته است، ازسوی دیگر، فاصله خود با نظریات افراطی جنبش فمینیستی را نیز حفظ کرده است. (قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۵) از این رو، حق مادری در غرب را می‌توان ابزاری برای مقابله با تبعیض‌های اجتماعی-اقتصادی و رسیدن کامل به برابری جنسیتی دانست (جولین، ۲۰۱۵).

با وجود توجه بین‌المللی به حقوق مادران، حق مادری در هیچ یک از اسناد بین‌المللی تعریف نشده است. به طور کلی می‌توان گفت که حق مادری به حقوقی گفته می‌شود که فرد به واسطه مادرشدن از آنها بهره‌مند می‌شود. در متون حقوق بشری، این حقوق به حمایت از حق حیات و سلامتی زنان، قبل، در حین بارداری و مدت زمان کوتاهی پس از تولد کودک اختصاص یافته است. (رک. سازمان ملل، ۱۹۹۶ و ۲۰۱۵) حقوق زنان در اسناد مختلف بین‌المللی حمایت شده است (رک. قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۵) و حق مادری نیز به صورت اختصاصی توسط سازمان بین‌المللی کار و در کنوانسیون حمایت مادری و اصلاحیه‌های آن تجلی یافته است. در کنوانسیون حمایت مادری^۴ در سال ۲۰۰۰ (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۰۰) آخرین استانداردهای بین‌المللی در حمایت از مادران بیان شده است. شایان توجه است که دو کنوانسیون پیشین (تصویب شده در سال‌های ۱۹۱۹ و ۱۹۵۲) هنوز قدرت الزام‌آوری دارند. برای

1. Right to motherhood, maternity right
2. Julien, H.
3. United Nations
4. Report The Maternity Protection Convention.
5. International Labour Organization

مثال براساس ماده ۳ کنوانسیون ۲۰۰۰، زنان باردار یا شیرده نباید به انجام کاری که برای سلامتی مادر یا کودک زیان‌آور است، وادار شوند. یا براساس ماده ۸ آن، برای مادر تضمین شده است که با اتمام دوران مرخصی به همان موقعیت شغلی قبلی یا معادل آن بازگردد. عمده مباحث مطرح‌شده در این کنوانسیون‌ها به حمایت‌های استخدامی، موضوعات پزشکی مربوط به دوران بارداری، سلامتی و امنیت مادران در محیط کار، تبیین برخی معیارهای جهانی مانند تغذیه با شیرمادر، نگهداری از کودک و والدگری محدود شده است. یکی از مهمترین مسائل مطرح‌شده در این کنوانسیون‌ها موضوع برابری استخدامی است که به عنوان ابزاری حیاتی برای کاهش تبعیض علیه زنان نگریسته شده است. (ارل، ۱۹۹۹) از دیگر مزایای مورد حمایت در مورد حق مادران، تضمین و حمایت منفعت مادری^۲ است که در مواد ۴۶ تا ۵۲ مقاله‌نامه ۱۰۲ سازمان بین‌المللی کار مصوب سال ۱۹۵۲ به آنها اشاره شده است. این مزایا که به مادران شاغل اختصاص دارد عبارتند از: بهره‌مندی از کلاس‌های آموزشی برای مادران باردار و همسرانشان، استفاده از مراقبت‌های پزشکی قبل و پس از زایمان توسط پزشکان و ماماها و واجد شرایط، بستری در صورت لزوم با هدف حفظ، بازیابی یا بهبود سلامت مادر، مزایای مالی دوران تعلیق درآمد و غیره (سازمان جهانی کار، ۱۹۵۲).

یکی از مفاهیم نزدیک به مفهوم حق مادری، حق مادری ایمن^۴ است. این حق مانند حق مادری، معطوف به مدت زمان مشخصی قبل، هنگام بارداری و پس از تولد کودک است، اما ویژگی کانونی این حق به سلامت مادران (به‌طور ویژه، مادران باردار) بازمی‌گردد. براساس این حق، همه مادران باید در طول دوران بارداری به خدمات مراقبتی بهداشتی مناسب دسترسی داشته باشند (رک، سازمان ملل، ۲۰۱۵) و از مرخصی‌های لازم^۵ برای دوران بارداری، زایمان و شیردهی برخوردار باشند (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۰۰). علاوه بر این، یک یا چند مرخصی کوتاه بین ساعات اشتغال، برای شیردهی در نظر گرفته می‌شود که این مرخصی‌ها بدون کاستن از میزان پرداختی خواهد بود (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۰۰). درحقیقت در حق مادری

---

1. Earle, J.
 2. Maternity Benefit
 3. ILO
 4. Right to safe motherhood
 5. Maternity leave

ایمن، انگشت اشاره به سمت دولت است تا مادری را با تمام ابعاد زندگی زنان سازگار کند. طرح موضوع حق مادری توسط سازمان بین‌المللی کار، نشان‌دهنده صبغه این حق در اسناد حقوق بشری و بیان‌کننده آن است که این حق، مبانی و ابعاد خود را حول محور مسائل کار زنان و آن هم در ارتباط وثیق با دوران بارداری و عوارض ناشی از آن می‌داند. حال آنکه در حقوق اسلامی، حق مادری جایگاه ویژه و ابعاد وسیعی دارد به طوری که قرآن کریم بلافاصله پس از امر به توحید به نیکی کردن و رعایت حقوق والدین تأکید می‌کند (ر.ک.، اسرا: ۲۳). امام سجاد علیه السلام در تبیینی از حق مادر می‌فرماید:

اما حق مادرت این است که بدانی او تو را [در شکمش] حمل کرده است آن‌گونه که کسی، کس دیگر را حمل نکند و از شیر جانش تو را خورانده آن‌گونه که کسی، دیگری را نخوراند و گرم و سرد دنیا را برای تو و به خاطر تو به جان خریده. پس به اندازه این همه، [تلاش مادر] وی را سپاس بدار و مگر به یاری و توفیق خداوند تو را یاری آن سپاسداری نباشد. (حرانی، ۱۳۸۲)

از رهگذر آشنایی با حق مادری، ضرورت درک مفهوم حق بر باروری آشکار می‌شود. در سال‌های اخیر از عبارت «حق بر باروری» برای اشاره به خواست زوجین برای محقق کردن توانایی باروری سخن به میان آمده است و گاه به تکلیف حکومت در برآوردن این حق تأکید می‌شود. حق باروری بدان معناست که افراد متقاضی باروری می‌توانند آزادانه به روش‌های طبیعی یا غیرطبیعی صاحب فرزند شوند و جلوگیری از این کار در شرایط عادی و متعارف، نقض حقوق آنها به شمار می‌رود. این حق، همچون دیگر حق‌های انسان در توازن و تناسب با مصلحت عمومی قرار دارد، به‌گونه‌ای که می‌تواند در شرایطی خاص مثل در شرایط جمعیتی نامناسب، تغییر بنیادین هرم جمعیتی یا خطر انقراض نسل اقوام، مورد حمایت و تشویق یا ممانعت و تضييق حکومت قرار گیرد. (راسخ و خداپرست، ۱۳۹۳)

تحلیل حق مادری در دایره نسل‌های حقوق بشری، موضوع دیگری است که باید بررسی شود. حقوق بشر با معنای قابل درک امروزی فرآیندی تاریخی است که با گذشت سه نسل مشخص، تکامل یافته است. در حقیقت جریان‌های تاریخی مختلف، جنبه‌های خاصی از حقوق بشر را که از آنها به نسل‌های حقوق بشریاد می‌شود وارد عرصه حقوق و تکالیف کرده است. (هاشمی، ۱۳۹۷) نسل اول حقوق بشر به حقوق مدنی، سیاسی، نسل دوم

به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نسل سوم به حقوق همبستگی شهرت یافته است. تحلیل نویسنده بر این مبتنی است که حق مادری براساس تعریف کنوانسیون‌ها و منابع بین‌المللی در دایره حقوق نسل دوم قرار می‌گیرد. توضیح آنکه موضوع مداخله دولت به حقوق نسل دوم اختصاص دارد و در نظر گرفتن شرایط حمایتی خاص مانند مرخصی‌های بارداری و شیردهی، ارائه خدمات و مراقبت‌های ویژه در مورد ارتقای بهداشت مادران و... در چارچوب الزامات مفهوم حق مادری به معنای نیاز به مداخله دولت و فراهم کردن امکانات لازم از سوی اوست. البته قبول این موضوع از منظر ماهیتی که اسلام و امام خمینی رحمته‌الله علیه برای حق مادری قائل هستند، جای تردید دارد.

نکته آخر به شناسایی و هویت‌یابی حق مادری در میان انواع حق‌ها بازمی‌گردد. توضیح آنکه در مباحث حقوق بشری، طیف گسترده‌ای از حق‌ها وجود دارند که یک سر آن، حق به معنای ادعای تعهدآور قرار دارد و آن را حق ادعای نامند. حق ادعا، همواره با تکلیف طرف مخاطب آن در به رسمیت‌شناسی و اجرا ملازم است. در سوی دیگر طیف حق‌ها، حق‌هایی به معنای آزادی عمل فرد محق قرار دارند که حق آزادی نامیده می‌شوند. حق آزادی، نوعی امتیاز است که با وجود اهمیت قابل توجه، با تکلیف طرف مقابل مصادف نیست. برخی، حق ادعاها را نوع قوی حق‌ها و حق آزادی‌ها را نوع ضعیف و تعدیل شده آنها می‌دانند (ربک، موحّد، ۱۳۸۱). به نظر می‌رسد حق مادری به دلیل برخورداری از اجزای متعدد و کارکردهای گسترده می‌تواند در قامت هر دو گونه حق‌ها ظاهر شود. آن‌گاه که به حق مادری از دریچه حقوق تربیتی ناشی از پیوند با فرزند نگریسته شود، حق مادری تداعی‌کننده حق آزادی است. از این رو، مطالبه و تکلیف در یک فرد جمع می‌شود، اما آن‌گاه که به حق مادری در مقیاس عام اجتماعی پرداخته شود؛ برای مثال حق امنیت شغلی و مزایای بازنشستگی مادر شاغل بررسی شود یا مزایای تأمین اجتماعی از جمله حق مرخصی زایمان یا شیردهی او مطمئن نظر قرار گیرد، گونه‌ای از حق ادعاها مشخص می‌شود. بر این اساس، این سنخ از حق‌های مادری، او را صالح به در انداختن دعوای حقوقی می‌کند که طرف دیگر (برای مثال دولت) را مکلف به پاسخ‌گویی و اجابت می‌نماید.

۲-۲. گزاره مفهومی حق مادری در اندیشه امام خمینی رحمة الله عليه

امام خمینی رحمة الله عليه در جایگاه رهبرانقلاب اسلامی و بُعد عملی اندیشه ایشان در احیای هویت زن و مادر مسلمان برای الگوسازی قابل تدقیق و تتبع است. عبارت حق مادری اگرچه با این اصطلاح در ادبیات امام رحمة الله عليه یافت نمی‌شود، ایشان حق‌هایی برای مادر قائل هستند که از اندیشه ایشان قابل اصطیاد است. اگرچه تمام ابعاد حق مادری در سخنرانی‌ها و تألیفاتش امام خمینی رحمة الله عليه بیان نشده، اما جنبه‌ای از این مفهوم یعنی، حق بر تربیت به خوبی توسط ایشان تبیین و تحلیل شده است. در منظومه فکری امام رحمة الله عليه به «حق بر تربیت» به عنوان مهمترین مصداق حق مادری تأکید شده است، هرچند حق مادری در اندیشه اسلامی موارد متعددی را دربرمی‌گیرد و برخی نویسندگان به آن پرداخته‌اند. (رک.، قاسمی، زارع و ستایش پور، ۱۳۹۷)

امام خمینی رحمة الله عليه در موارد متعدد به مفهوم کمتر مطرح شده حق بر تربیت پرداخته و ضرورت آن را برای همگان و به طور ویژه، برای مادران تبیین کرده است. ایشان بر اصلی‌ترین هدف آفرینش هستی یعنی، انسان‌سازی دست گذاشته و این مهم را از اصلی‌ترین شئون مادران معرفی می‌کند:

زن‌ها مردان شجاع را در دامن خود بزرگ می‌کنند. قرآن کریم انسان‌ساز است و زن‌ها نیز انسان‌ساز. وظیفه زن‌ها انسان‌سازی است. اگر زن‌های انسان‌ساز از ملت‌ها گرفته بشود، ملت‌ها به شکست و انحطاط مبدل خواهند شد، شکست خواهند خورد، منحل خواهند شد. (موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۶-)

بنابراین، امام رحمة الله عليه مادر را مانند قرآن، انسان‌ساز می‌داند. علاوه بر این در مقام انسان‌سازی، مادر را به انبیا تشبیه می‌کند:

دامن مادرها دامنی است که انسان از آن باید درست بشود؛ یعنی اول مرتبه تربیت، تربیت بچه است در دامن مادر. بنابراین، این شغل که شغل انبیاست و انبیا هم آمدند برای اینکه انسان درست کنند این شغل اول شماسست در اول، تربیت بچه. (موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۸-)

امام رحمة الله عليه در موارد دیگر بر بعد انسان‌سازی نقش مادری تأکید و دامان مادر را به محلی برای پرورش فرزند تشبیه می‌کند:

دامن مادر، بزرگ‌ترین مدرسه‌ای است که بچه در آنجا تربیت می‌شود. آنچه بچه از مادر می‌شنود غیر از آن چیزی است که از معلم می‌شنود. (مادری) یک وظیفه انسانی است، یک وظیفه الهی است، یک امر شریف است، انسان درست‌کردن است.

(موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۹/-)

این جایگاه والا به آن دلیل است که بخش قابل توجهی از شخصیت و منش انسان در نقش مادری تجلی می‌کند. بدین سبب امام خمینی رحمته‌الله‌علیه تربیت یک مادر را حتی در سعادت یا شقاوت ملت‌ها تعیین‌کننده می‌دانست:

مرحله اول مرد و زن صحیح از دامن زن است. مربی انسان‌ها زن است. سعادت و شقاوت کشورها بسته به وجود زن است. زن با تربیت صحیح خودش انسان درست می‌کند و با تربیت صحیح خودش کشور را آباد می‌کند. مبدأ همه سعادت‌ها از دامن زن بلند می‌شود. زن مبدأ همه سعادت‌ها باید باشد. (موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۷/-)

در جای دیگر در تبیین نقشه راه تربیت فرزند، دامان مادر را مدرسه‌ای می‌داند که در سرنوشت جامعه تأثیر مستقیم دارد:

مادرها باید توجه به این معنا بکنند که این بچه‌ها را خوب تربیت کنند، مزگی تربیت کنند، یک مدرسه علمی-ایمانی باشد دامن‌هایشان و این یک مطلب بسیار بزرگی است که از مادرها می‌آید و از کس دیگر نمی‌آید. مادر ممکن است که بچه را تربیت کند و خوب تربیت کند و آن یک بچه یک امت را نجات بدهد و ممکن است که بد تربیت کند و موجب هلاکت یک امت بشود. (موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۹/۱۳۶)

امام خمینی رحمته‌الله‌علیه اگرچه براساس تعلیمات مکتب اسلام به تأثیرنداشتن جنسیت در انسانیت باور دارد (شریفی، ۱۳۹۰)، اما در نهضت عظیم تربیت انسان، برای زنان حقی بیش از مردان قائل است؛ زیرا زنان نه تنها مادران فردا که مردان بزرگ، شجاع و مقرب درگاه الهی را در دامان خود می‌پرورند بلکه به تعبیر زیبا و آشنای ایشان «از دامن زن، مرد به معراج می‌رود» (موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۷/-).

امام خمینی رحمته‌الله‌علیه معتقد است که زمینه‌های ارثی-ژنتیکی و پس از آن، شرایط دوران بارداری و شیردهی و سبک تربیت مادر به همراه سرمایه ایمان، عمل، عفاف و عاطفه سرشاری که خداوند در نهاد مادر به ودیعه گذاشته، همگی برای جاد نسل سالم، مسئولیت‌پذیر و خداجو مؤثر است و از وجود مادر به فرزند سرایت می‌کند:

فضیلت بانوان در درجه اول از اهمیت است؛ زیرا فضیلت بانوان به این بچه‌هایی که در دامن نشانده‌اند، سرایت می‌کند. آن مقداری که فضیلت از بانوان سرایت به اطفال و بچه‌ها می‌کند، آن مقدار در مدارس حاصل نمی‌شود. بچه‌ها آن علاقه‌ای که به مادر دارند به هیچ‌کس ندارند. آن چیزی که از دهان مادر و از زبان مادر می‌شنوند در قلبشان ثابت می‌ماند. در جاهای دیگر به این‌طور ثبوت ندارد؛ نقش نمی‌بندد. اگر مادرها، مادرهای بافضیلت باشند، اولادهای بافضیلت تحویل می‌دهند. اولاد بافضیلت کشور را درست می‌کند. درست شدن کشورها مرهون شماهاست. مرهون شما مادرهاست. خرابی و آبادی کشورها تابع شماهاست. (موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۷/-)

امام خمینی رحمته‌الله علیه برخلاف تفکر رایج در غرب که موضوع اشتغال زنان را اساسی و بخشی از هویت زنان می‌داند و حتی حق مادری مادر را به وسیله اقتضائات شغلی او محدود می‌کند، حق مادری را مهمترین حق او و حتی آن را شغل زن می‌داند. ایشان در جمع بانوان فرهنگی شهر دزفول فرمود:

شما خانم‌ها به طوری که حالا خودتان می‌گویید، معلم هستید؛ دو شغل شریف دارید. شما خانم‌ها دو تا شغل بسیار شریف دارید. یکی شغل تربیت فرزند، که این از همه شغل‌ها بالاتر است. یک فرزند خوب، شما اگر به جامعه تحویل بدهید برای شما بهتر است از همه عالم. (موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۸/-)

ناگفته پیداست که منظور امام رحمته‌الله علیه از واژه شغل، اتخاذ یک مشترک لفظی است. در حقیقت واژه شغل در این سخنان، چیزی متفاوت از شغل در معنای متداول و حقوق کار است. با این حال از آنجا که این سخنان در جمع بانوان معلم صورت گرفته است نکته ظریفی دارد. ایشان برای ملموس‌سازی و وضوح بیشتر موضوع، مادری را مانند شغل می‌داند تا دقت، انگیزه و توجه ویژه مادران را به موضوع برانگیزد و اهمیت آن را برای مادران تأکید کند. مطالب بیان شده نشان می‌دهند که اندیشه امام خمینی رحمته‌الله علیه بار معنایی جدیدی را به مفهوم حق مادری افزوده است. امام رحمته‌الله علیه با تغییر زاویه دید پیشین نسبت به حق مادری از مفهوم متمایز تعهد به مادری سخن گفته است. بر اساس این تبیین، مادر نه تنها حق بر مادری، بلکه تکلیف و تعهد به مادری دارد. این برداشت از مادری از سطح اولیه رفع نیازهای مادی فرزند بسی فراتر رفته است و شأن جدیدی برای مادر تعریف می‌کند. در حقیقت، مادر تعهد دارد که ظرفیت بی‌پایان موجود در فرزند را به بهترین و کامل‌ترین

وجه هدایت کند. امام عجله الله فرجه مادر را مانند مربی می‌داند که دامنش فرزند را به معراج می‌برد و سعادت یک جامعه و نسل را رقم می‌زند؛ بدین ترتیب، امام عجله الله فرجه با بهره‌گیری از معارف شریعت اسلام، مفهوم حق مادری در اندیشه اسلامی را تبیین می‌کند.

۲-۳. حق مادری در نظام حقوقی ایران

۲-۳-۱. حق مادری در قانون اساسی

موضوع حقوق زنان و مادران از همان ابتدای طلوع آفتاب انقلاب اسلامی تا زمان نگارش قانون اساسی و پس از آن به صورت مسئله و دغدغه‌ای در ذهن نویسندگان قانون اساسی شکل گرفته بود. در این والاترین سند میثاق در دیباچه و فصل سوم (حقوق ملت) مطالبی در مورد حق مادر بیان شده است. قانون اساسی، نقطه شروع تقنین در حوزه حقوق مادران و موضع بیان اهداف است و قوانین متعددی در راستای ارج نهادن به حق مادری و پیاده‌سازی آن تدوین و به مرحله اجرا درآمده است که روح کلی این حق را در نظام حقوق اساسی ایران بازتاب می‌دهد. اگرچه برخی حقوق دانان، بیشتر بر جنبه غیرحقوقی مقدمه قانون اساسی تأکید می‌کنند (هاشمی، ۱۳۹۲)، اما در مورد زمینه‌ساز بودن آن برای اصول قانون اساسی کم‌وبیش اجماع وجود دارد. مقدمه قانون اساسی از طرفی متکفل معرفی موضوع، زمینه‌های شکل‌گیری، رسالت و هدف قانون اساسی و از سوی دیگر، بیانگر اصول حاکم بر مفاد مندرج در متن قانون اساسی است. در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ذیل عنوان «زن در قانون اساسی» با ارائه تعریف نوین اسلامی از جایگاه خانواده (نسبت به تعریف‌های مادی‌گرایی که پیش از نهضت انقلاب اسلامی وجود داشت) و بیان حقوق و تکالیف بانوان، زن را متعهد به وظیفه خطیر مادری در پرورش انسان‌های مکتبی (رک.، مقدمه قانون اساسی) می‌داند. صرف نظر از ارزش حقوقی مقدمه قانون اساسی، بیان چنین دیدگاهی نسبت به مادر در بخش مقدمه این قانون از سویی مبین ایدئولوژی حاکم در نظام جمهوری اسلامی ایران پیرامون مفهوم مادر و حق و تکلیف او و از سوی دیگر به منزله زمینه‌سازی و ترسیم دورنمای اصول قانون اساسی و محک یا دستورالعملی برای تفسیر

این اصول است (رک.، کعبی، اصغری شورستانی و اصل زعیم، ۱۳۹۳).

علاوه بر این در تبیین دیگری می‌توان برای چنین جستارهایی در مقدمه قانون اساسی، ارزش فراقانون اساسی یا فرادستوری بودن قائل شد. براساس این تبیین، منظور از فرادستوری بودن این است که مطالبی در سبک و سیاق و ادبیات بخش زن در قانون اساسی، مقرر در مقدمه قانون اساسی، واجد ارزش و اعتبار حقوقی بالاتر از ارزش اصول مختلف قانون اساسی است. این ارزش بالاتر که به اعتبار فرادستوری بودن است، می‌تواند ناشی از الزامات مکتب پذیرفته شده، فرهنگ رایج و بافت سیاسی، اجتماعی و حتی اقتصادی حاکم بر یک کشور باشد. (گرچی، ۱۳۸۸) نتیجه مهم فراقانون اساسی دانستن مختصات مربوط به حقوق و تکالیف زن در مقدمه قانون اساسی در بی‌اعتبار دانستن مفاد قانونی معارض با آن نهفته است. بادر نظر گرفتن این موضوع، مفاد فرادستوری یادشده باید سرلوحه و سرمشق اجرای تمام قوانین و مقررات موجود در حیطه این موضوع خاص (حق مادر) باشد. در حقیقت، آن تلقی، برداشت و تفسیری از قوانین و مقررات اعتبار خواهد داشت که هم‌سو با این الزامات ترسیم شده باشد (زندیه، ۱۳۹۸).

بازتاب ویژه مفهوم حق مادری در متن قانون اساسی به اصل ۲۱ قانون اساسی اختصاص دارد:

دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین کند و امور زیر را انجام دهد: الف) ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیاء حقوق مادی و معنوی او؛ ب) مادران به ویژه در دوران بارداری و حضانت فرزند و حمایت از کودکان بی سرپرست؛ ج) ایجاد دادگاه صالح برای حفظ کیان و بقای خانواده؛ د) ایجاد بیمه خاص بیوگان و زنان سالخورده و بی سرپرست؛ ه) اعطای قیمومت فرزندان به مادران شایسته برای غبطه آنها در صورت نبودن ولی شرعی.

مفاد نزدیک به محتوای این اصل در بند دوم ماده سوم، بند ب از ماده ۴ و مواد ۵ و ۱۶ کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان مصوب ۱۹۷۹ نیز بیان شده است. اصل ۲۱ قانون اساسی با ارائه حمایت‌های جامع نسبت به زنان به شکل پیشتازانه‌ای به حمایت از مادر و حقوق گوناگون او پرداخته است به گونه‌ای که حقوق او را در تمام ابعاد دربرمی‌گیرد. احیای حقوق مادی و معنوی مادر در بند اول اصل ۲۱ به طور ویژه، حق مادری بومی را شامل می‌شود و بند ۲ این اصل نیز هم‌سو با رویکرد و تعریف بین‌المللی حق مادری است.

با در نظر گرفتن پیشینه نظری موضوع باید خاطر نشان کرد که قرآن، زن و مرد را از نظر ارزش انسانی، استعداد و قابلیت درک مقامات معنوی، برابر می‌داند. قرآن کریم سیمای زن را با احترام ترسیم کرده است و زن و مرد را از منشأ واحد می‌داند (رک، نسا: ۱). بر اساس این دیدگاه در مورد عهده‌دار شدن تکالیف و برخورداری از انواع حقوق انسانی، تفاوت چندانی بین این دو جنس وجود ندارد (رک، نحل: ۹۷) مگر آنچه به وضعیت خاص خلقت جسمی و روحی هریک ارتباط پیدا می‌کند و یا تفاوت‌هایی که مقطعی و به مناسبت غلبه یک وضع جاری و موجود است و امکان تغییر آن در صورت عوض شدن آن وضعیت وجود دارد (رک، بقره: ۲۲۸). (وکیل و عسکری، ۱۳۹۴)

اگرچه زن و مرد از نظر ویژگی‌های جسمی و روانی تفاوت دارند، اما این تفاوت مبتنی بر حکمت الهی و به عنوان راز تداوم حیات بشر، کلیت منسجمی را تشکیل می‌دهد تا در نهایت، رابطه متقابل ناشی از تناسب فکری و عاطفی میان آن دو به رشد هماهنگ و متوازن مادی و معنوی بیانجامد و حیات معقول و والای انسانی را امکان و تداوم بخشد. (رک، منشور حقوق و... ۱۳۸۳) فارغ از بحث برابری زن و مرد باید گفت که زن در خانواده، نقش تعیین‌کننده و ممتازی دارد. او به واسطه مادر شدن به نهاد خانواده کارکرد می‌بخشد و در تکوین شخصیت فرزندان تأثیری بی‌همتا دارد. از این رو، وضعیت برآمده از رابطه متقابل فرزند و مادر نیاز به حمایت جدی دارد تا در سایه آن، مادر به نحوی شایسته به ایفای نقش خود بپردازد. این حمایت در چارچوب حق مادری معنا و مفهوم می‌یابد. گام برداشتن در راستای حمایت و توان‌افزایی مادر به معنای تقویت کارکرد خانواده و توفیق بیش‌تر در رشد شخصیت فرزندان است.

۲-۳-۲. حق مادری در قوانین و مقررات

نظام حقوقی کشور در راستای پیاده‌سازی اصل ۲۱ قانون اساسی به تدوین و اجرای قوانین و مقرراتی با سطح الزام‌آوری متفاوت پرداخته است که هریک مسئول محقق کردن بخشی از مفاد اصل ۲۱ هستند. یکی از مقررات موجود، سیاست‌های اشتغال زنان در جمهوری اسلامی ایران مصوب ۷۱/۵/۲۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی است. یکی از مسائل مهمی که این سند به آن می‌پردازد موضوع هماهنگ‌سازی و عدم تداخل وظیفه مادر و حق اشتغال

زنان و مادران است تا در سایه آن، سلامت مادی و معنوی خانواده به شکل مناسب‌تری
صیانت شود. در ماده ۱۰ این سیاست‌ها آمده است:

باتوجه به اهمیتی که نظام جمهوری اسلامی ایران به استحکام بنیان خانواده و
نقش تربیتی و سازنده زنان در خانه قائل است، مقررات و تسهیلات لازم به مناسبت
شغل مادرانه در نظر گرفته شود، از قبیل استفاده از مرخصی با حقوق، تقلیل ساعت
کار، مزایای بازنشستگی با سنوات کمتر خدمت، امنیت شغلی، برخورداری از تأمین
اجتماعی در مواقع بیکاری، بیماری، پیری یا ناتوانی از کار. (سیاست‌های اشتغال زنان... ۱۳۷۱)

این ماده با عنایت به رویکرد بین‌المللی نسبت به حق مادری که حمایت از مادران را
زیادی در مسائل پیرامون حوزه اشتغال زنان محصور می‌داند به وظیفه مهم مادری زنان نیز
توجه کرده است. موضوعی که تا زمان تصویب این سیاست‌ها، نوعی نوآوری و زاویه دید جدید
برای نظام حقوقی کشور محسوب می‌شود. نکته قابل توجه این بخش از سیاست‌ها به عبارت
شغل مادرانه بازمی‌گردد. به نظر می‌رسد این عبارت‌پردازی و انتخاب واژگان، ناظر به بیانات
امام خمینی رحمته‌الله علیه و اشاره‌ای است که ایشان در مورد شغل مادری داشته است: «شما خانم‌ها دو
تا شغل بسیار شریف دارید. یکی شغل تربیت فرزند...» (موسوی خمینی، ۱۳۸۷/۸/۹۰).

یکی دیگر از قوانینی که به طور ویژه به حق مادران در دوران پس از زایمان توجه دارد،
قانون ترویج تغذیه با شیر مادر و حمایت از مادران در دوران شیردهی مصوب ۷۴/۱۲/۲۲
است. از نکات مهم این قانون، مدت مرخصی پس از زایمان است که براساس ماده ۳،
مادرانی که به فرزند خود شیر می‌دهند از چهار ماه مرخصی پس از زایمان بهره‌مند هستند.
موضوع مرخصی زایمان به مرور زمان و در طول سالیان متمادی تغییرات زیادی را به خود
دیده است. با اصلاح قانون ترویج تغذیه با شیر مادر مصوب ۸۶/۴/۱۳ مرخصی زایمان به
شش ماه و براساس قانون اصلاح قوانین تنظیم خانواده و جمعیت مصوب ۹۲/۳/۲۰ این
مرخصی به نه ماه افزایش یافته است.

علاوه بر این، براساس تبصره ۱ ماده ۳ قانون ترویج تغذیه با شیر مادر مصوب ۷۴،
مادران پس از اتمام دوره مرخصی و بازگشت به کار در صورت ادامه شیردهی می‌توانند تا
بیست ماهگی کودک، روزانه از یک ساعت مرخصی بهره‌مند شوند که با اصلاح این قانون
در سال ۸۶ سقف استفاده از این مرخصی به ۲۴ ماه افزایش یافت. از دیگر موضوع‌های

مورد توجه قانون ترویج تغذیه با شیر مادر، امنیت شغلی مادران پس از مرخصی و دوران شیردهی است. این موضوع در اسناد بین‌المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است.^۱

اهمیت تغذیه با شیر مادر بر کسی پوشیده نیست. جامعه بین‌المللی، دولت‌ها، نهادهای حقوق بشری و... همواره بر این موضوع تأکی دارند و آن را صرف نظر از سلامتی کودک، برای تندرستی مادر نیز مفید می‌دانند. از این رو، تغذیه با شیر مادر می‌تواند در قامت حق مادری ظاهر شود هرچند در هیچ یک از اسناد حقوقی الزام آور به رسمیت شناخته نشده است. (زرنشان، ۱۳۹۶) از دیگر قوانین در راستای اصل ۲۱ قانون اساسی، قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی مصوب ۸۳/۲/۲۱ است که مقرراتی را برای حمایت از حق مادری بیان کرده است. براساس بند ح ماده ۱ این قانون، یکی از وظایف نظام تأمین اجتماعی آن است که امکانات خود را برای حمایت از مادران به ویژه در دوران بارداری و حضانت فرزند بسیج کند. قانون تأمین اجتماعی مصوب ۵۴/۴/۳ با الحاقات بعدی نیز مقررات تفصیلی را در مورد نظام تأمین اجتماعی حاکم بر حقوق مادران بیان کرده است. (رک... رضوانی مفرد، زرنشان، ۱۳۹۵)

یکی از اسناد قابل توجه در حوزه حقوق و تکالیف زنان، منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران مصوب ۸۳/۶/۳۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی است. این سند با در نظر گرفتن بخش‌های متعدد، حقوق و مسئولیت‌های زنان و مادران را در ابعاد مختلف بر شمرده است. در فصل دوم این منشور، ذیل عنوان حقوق و مسئولیت‌های زنان در تشکیل و تداوم خانواده آمده است: «حق و مسئولیت... تأمین امنیت روانی و عاطفی فرزندان و تربیت شایسته دینی و اخلاقی آنان». یکی از حقوق مادران که کمتر به آن پرداخته شده است: «نیاز به نگرش و سرمایه‌گذاری‌های فکری و مادی دارد در همین بخش اشاره شده است: «حق برخورداری مادران از امنیت مادی و معنوی خصوصاً در ایام سالمندی و از کارافتادگی» (رک... حبیب‌نژاد و تسخیری، ۱۳۹۶).

این منشور در قسمت حقوق و مسئولیت‌های سلامت جسمی و روانی زنان به حق مادری در دوران بارداری و شیردهی و حق تغذیه با شیر مادر پرداخته است: «حق بهره‌مندی

1. International Labour Organization (2000): A woman is guaranteed the right to return to the same position or an equivalent position paid at the same rate at the end of her maternity leave.

از تغذیه سالم خصوصاً در دوران بارداری و شیردهی و وظیفه مراقبت از کودک و تغذیه مناسب او با اولویت استفاده از شیر مادر». با تصویب قانون حمایت از حقوق و مسئولیت‌های زنان در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی مصوب ۸۵/۱۱/۱۵، منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان، الزام‌آوری حقوقی یافت. براساس ماده ۲ این قانون، دولت موظف است در راستای تحقق اصول بیستم و بیست‌ویکم قانون اساسی، زمینه‌های تبیین و تحقق عملی حقوق و مسئولیت‌های زنان در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی را براساس سند مرجع (منشور حقوق زنان) فراهم کند. براساس فصل دوم این قانون، حقوق و مسئولیت‌های زنان در تشکیل و تداوم خانواده بیان شده است و یکی از این حقوق را حق باروری، بارداری، تنظیم و کنترل آن و بهره‌مندی از آموزش‌ها و امکانات مناسب در این زمینه می‌داند. این مفاد به صراحت، حق بر مادرشدن را در نظام حقوقی ایران به رسمیت شناخته است.

از دیگر اسناد مهم، قوانین برنامه است که به دلیل ترسیم نقشه راه و مسیر حرکت کشور در ابعاد مختلف از نقاط قوت نظام حقوقی ایران است. براساس ماده ۷۶ قانون برنامه ششم توسعه (۱۳۹۶-۱۴۰۰) دولت مکلف است با رعایت سیاست‌های کلی جمعیت، سلامت مادر و کودک را ارتقا دهد و شاخص‌های مرگ مادر و عوارض ناشی از بارداری، سقط و زایمان را کاهش دهد. در این راستا براساس بند «د» ماده ۱۰۲ این قانون، یکی از برنامه‌های پیشنهادی، حمایت و توسعه بیمه سلامت در بیمه پایه و تکمیلی برای مادران در تمام مراحل دوران بارداری تا پایان دوران شیرخوارگی است. این مواد در راستای ایفای نقش حمایتی بند ۲ اصل ۲۱ قانون اساسی است.

در پایان باید به این نکته اشاره شود که با بررسی نظام حقوق موضوعه ایران در مورد حق مادری، نوعی تفکیک و تمایز در میان حق‌های حمایتی مادران قابل استنتاج است. به عبارت دیگر می‌توان حق مادران را به دو نوع حق مادری مادران شاغل و حق مادری مادران غیرشاغل تقسیم کرد. با این وصف، مادران شاغل علاوه بر بهره‌مندی از مزایای حق مادری به صورت عام از نوعی حمایت‌های حق مادری اختصاصی نیز برخوردارند که رنگ و بوی چنین حمایت‌هایی در نظام بین‌المللی حقوق بشر نیز قابل مشاهده است.

۲-۳-۳. حق مادری در رویه دیوان عدالت اداری

در آرای دیوان عدالت اداری نیز ردپای حق مادری قابل شناسایی است. توضیح اینکه براساس تبصره ۱ ماده ۳ قانون ترویج تغذیه با شیر مادر، مادران شیرده، روزانه حق استفاده از یک ساعت مرخصی را دارند. این نکته، موضوع یکی از آرای هیأت عمومی دیوان عدالت اداری به شماره دادنامه ۸۲/۱۷ است. موضوع پرونده، ابطال بخشنامه شماره ۷۱۰/۳ مورخ ۱۳۷۷/۱/۱۵ مدیرکل امور اداری وزارت آموزش و پرورش است. این بخشنامه، استفاده از یک ساعت مرخصی روزانه مادران شیرده را منوط به ایجاد محل مناسب در کنار محل کار کرده است. در حالی که براساس صراحت تبصره ماده ۳ قانون ترویج تغذیه با شیر مادر، مادران شیرده روزانه یک ساعت حق استفاده از مرخصی یادشده را بدون اینکه مقید به شرط خاصی باشد، دارند. به عبارت دیگر، قانون در زمینه استفاده از این امتیاز اطلاق دارد. از این رو شاکی، بخشنامه را برخلاف قانون و در جهت تضییع حقوق قانونی و مکتسب افراد و آن را خارج از حدود اختیارات بخشنامه نویسی مقام صادرکننده (مدیرکل امور اداری وزارت آموزش و پرورش) می داند. هیأت عمومی دیوان در دادنامه مورخ ۸۲/۱/۲۴ با تأیید ادعای شاکی بیان می کند که تبصره ۱ ماده ۳ قانون ترویج تغذیه با شیر مادر، حق استفاده از یک ساعت مرخصی در هر روز را برای مادران شیرده تا بیست ماهگی کودک به رسمیت شناخته (که با با اصلاح قانون در سال ۸۶، سقف استفاده از این مرخصی به ۲۴ ماه افزایش یافته است) از این رو، بخش اخیر بخشنامه صادرشده باطل می شود.

در پرونده دیگری با شماره دادنامه ۱۳۰۶، هیأت عمومی دیوان عدالت اداری، تعارض آرای صادرشده به دنبال استنباط متفاوت شعب از قانون موضوع افزایش مدت سه ماهه مرخصی زایمان را اعلام و رأی وحدت رویه صادر کرد. اختلاف احکام شعب دیوان بر سر پرداخت حقوق و مزایای مضاعف در صورت عدم استفاده از مرخصی و یا ذخیره مرخصی معادل ایام استفاده نشده بود. یکی از شعب دیوان در مورد مادری که شش ماه از مرخصی زایمان خود استفاده کرده بود، نسبت به سه ماه استفاده نشده، شکایت شاکی را وارد تشخیص داده و اعلام داشته بود شاکی حتی پس از گذشت نه ماه از زایمان نیز حق استفاده

از مرخصی زایمان استفاده نشده را دارد. در پرونده مشابه دیگری قاضی حق استفاده از مرخصی زایمان را صرفاً نه ماه پس از آن دانسته و امکان استفاده از این حق را پس از گذشت بازه زمانی مذکور، بلاوجه دانسته بود. در این پرونده، هیأت عمومی دیوان، تعارض در آرا را محرز دانست و اعلام کرد از تبصره ۲ ماده واحده قانون اصلاح قوانین جمعیت و خانواده، مصوب ۹۲/۳/۲۰ چنین استنباط می‌شود که حق استفاده از مرخصی زایمان به دلیل مصلحت مادر و فرزند برای دوره زمانی تا نه ماهگی پس از تولد فرزند است و پس از آن موضوعیت ندارد.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

اصل شناسایی حیثیت ذاتی و کرامت انسانی برای تمام آحاد بشر اقتضا می‌کند که در برخورداری از حقوق بشر هیچ‌گونه تمایزی میان افراد و گروه‌های خاص نباشد. با وجود این موضوع، اوصاف ذاتی خاص مانند جنسیت، سن یا هویت‌های قومی، فرهنگی و دیگر موقعیت‌های ثابت و متغیر، حمایت‌ها و مراقبت‌های اجتناب‌ناپذیری را لازم می‌آورد که در صورت اجابت، ارضاکننده منزلت و کرامت انسانی است. موضوع حق مادری نیز از جمله این حق‌هاست که عدم شناسایی و حمایت از آن به معنای نادیده‌انگاری کرامت و حیثیت ویژه مادر است. از این رو، نیاز به حفاظت و پشتیبانی در نظام حقوقی دارد.

خاستگاه گزاره حق مادری در غرب و اسلام به اندیشه‌ها و جهان بینی‌های متفاوت بازمی‌گردد. نخستین بارقه مفهوم حق مادری در غرب با اندیشه‌های فمینیستی همزاد است حال آنکه در اسلام، مفهوم حق مادری به جایگاه رفیع مادر پیوند خورده است. نگاه متمایز اسلام به زن به عنوان جلوه جمال الهی و نشانه قدرت و حکمت پروردگار به سبب نقش برجسته او در فرآیند تعلیم و تربیت نسل است. در پژوهش حاضر در راستای بازیابی معنای حق مادری، منابع بین‌المللی مورد مطالعه قرار گرفت. در حقوق بین‌الملل از خلال قطعنامه‌های مجمع عمومی و چند کنوانسیون در راستای شناسایی حق مادری گام‌هایی برداشته شده است. این تلاش‌ها که بیشتر به نیمه دوم و اواخر قرن بیستم بازمی‌گردد به حق حیات و سلامتی زنان، قبل بارداری، هنگام بارداری و مدت زمان کوتاهی پس از تولد کودک محدود می‌شود. برای مثال کنوانسیون حمایت مادری ۲۰۰۰، آخرین استانداردهای

بین‌المللی در حمایت از مادران را بیان کرده و سازمان بین‌المللی کار نیز برای احقاق حقوق استخدامی مادران مقرراتی را بیان کرده است.

هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی بازتاب مفهوم حق مادری در اندیشه امام خمینی رحمته‌الله علیه است. امام رحمته‌الله علیه با بهره‌گیری از معارف شریعت اسلام، تعمق اجتهادی در سنت پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم و تعالیم ائمه اطهار علیهم‌السلام در جایگاه مرجع تقلیدی روشن‌ضمیر به درک درستی از اهمیت جایگاه مادر در منظومه بی‌همتای خانواده دست یافت و برای ترویج و تبیین این جایگاه تلاش کرد. با وجود عقب‌ماندگی‌های ناشی از سیاست‌های رژیم پهلوی که کرامت زن را در فلسفه مادی اومانیستی خود محدود و پایمال کرده بود و همچنین تأثیر بی‌چون و چرای تفکر تاریخی جاهلیت عرب در مورد زنان، امام رحمته‌الله علیه با سرعتی ستودنی به جبران کاستی‌های گذشته پرداخت، جایگاه و شأن مناسب مادر و زن را پیش چشم جهانیان گذاشت و حقوق مختلف زن از جمله حق مادری را تبیین کرد. ایشان با توجه به اهمیت و مفهوم حق مادری، از مفهوم جدید تعهد مادر به مادری سخن گفت. از زاویه دید امام خمینی رحمته‌الله علیه، مادر تکلیف دارد با بهره‌گیری از سرمایه ایمان، عمل، عفاف و عاطفه سرشار خویش، ظرفیت وجودی بی‌انتهای فرزند را به بهترین نحو هدایت کند و از این منظر، مادر را به قرآن و انبیا تشبیه می‌کند.

حقوق اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران نیز همسو با اندیشه بنیان‌گذار انقلاب اسلامی به مفهوم حق مادری پرداخته است. قانون اساسی در مقدمه و اصل بیست‌ویکم به طور ویژه حق مادر را مورد توجه قرار داده است. علاوه بر این، مقررات گوناگونی از جمله سیاست‌های اشتغال زنان در جمهوری اسلامی ایران مصوب ۷۱/۵/۲۰، قانون ترویج تغذیه با شیرمادر و حمایت از مادران در دوران شیردهی مصوب ۷۴/۱۲/۲۲، قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی مصوب ۸۳/۲/۲۱ به حقوق مختلف مادری پرداخته‌اند. همچنین منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران مصوب ۸۳/۶/۳۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز به موضوع‌های مختلف پیرامون حقوق زنان و مادران اختصاص دارد. اگرچه تلاش‌های قابل توجهی در مورد گزاره حق مادری در نظام حقوقی کشور صورت گرفته است، اما این حق همچنان نیاز به تبیین و توضیح بیش‌تر دارد.

برنامه‌ریزی‌های کلان در نظام حقوقی کشور در حوزه مسائل زنان و خانواده باید همسو با اقتضانات حق مادر تنظیم شود. نظام جمهوری اسلامی ایران با الگوبری از بیانات رهبر انقلاب می‌تواند به اسوه‌ای در جامعه بین‌المللی در زمینه حقوق مادران تبدیل شود.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۲). مترجم: الهی قمشه‌ای، مهدی. قم: دلیل ما.
۱. ثمنی، لیلا (۱۳۹۶). ضمانت اجرای حق مادرشدن. نشریه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، ۷۸ (۲۰)، ۲۷-۷.
  ۲. حبیب‌زاد، سید احمد. و تسخیری، محمد صالح (۱۳۹۶). نظام حقوق سالمندی. تهران: انتشارات خرسندی.
  ۳. حرانی، ابن شعبه (۱۳۸۲). تحف العقول. مترجم: حسن زاده، صادق. قم: آل علی علیه السلام.
  ۴. خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۷). صحیفه امام خمینی (ره). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
  ۵. راسخ، محمد. و خداپرست، امیرحسین (۱۳۹۳). حق باروری. نشریه ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، ۹ (۷)، ۲۷-۳۵.
  ۶. رضوانی مفرد، احمد. و زرنشان، شهرام (۱۳۹۵). حمایت از حق مادری در نظام تأمین اجتماعی. نشریه مطالعات حقوق عمومی، ۲ (۴۶)، ۳۳۱-۳۳۶.
  ۷. زرنشان، شهرام (۱۳۹۶). حمایت از حق تغذیه کودک با شیرمادر در اسلام و نظام بین‌المللی حقوق بشر. نشریه مطالعات حقوق تطبیقی، ۲ (۸)، ۵۸۳-۶۰۶.
  ۸. زندیه، زهرا (۱۳۹۸). مفهوم، مبنا، حدود و آثار حقوقی حکومت موازین اسلامی بر اطلاق و عموم اصول قانون اساسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته حقوق عمومی. دانشکده حقوق دانشگاه قم.
  ۹. سیاست‌های اشتغال زنان در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۱). مصوب ۷۱/۵/۲۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی. مشاهده شده در <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/10017>
  ۱۰. شریفی، زانح (۱۳۹۰). جایگاه زن در ارتقای معنوی جامعه از دیدگاه امام خمینی (ره). نشریه در عرصه مطالعات زنان و خانواده، ۱۱، ۱۵-۴۱.
  ۱۱. قاری سید فاطمی، سید محمد (۱۳۹۵). حقوق بشر در جهان معاصر. تهران: انتشارات شهر دانش.
  ۱۲. قاسمی، غلامعلی. زارع، مهدی. و ستایش‌پور، محمد (۱۳۹۷). حق مادری در اندیشه امام سجاد علیه السلام و حقوق بین‌الملل. نشریه پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ۱۳، ۶-۸۴.
  ۱۳. قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران. مشاهده شده در https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution
  ۱۴. قانون اصلاح قوانین تنظیم خانواده و جمعیت مصوب ۹۲/۳/۲۰. مشاهده شده در <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/13550>
  ۱۵. قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶). مشاهده شده در <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/101454>
  ۱۶. قانون ترویج تغذیه با شیرمادر و حمایت از مادران در دوران شیردهی. مصوب ۷۴/۱۲/۲۲ و اصلاحیه آن مصوب ۹۲۶۴۵/https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۲۶۴۵
  ۱۷. قانون حمایت از حقوق و مسئولیت‌های زنان در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی. مصوب ۸۵/۱۱/۱۵. مشاهده شد در <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97862>
  ۱۸. قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی. مصوب ۸۳/۲/۲۱. مشاهده شده در <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94018>
  ۱۹. کعبی، عباس. اصغری شورشستانی، محمدرضا. و اصل زعیم، امیرحسین (۱۳۹۳). نقش مقدمه قانون اساسی در تفسیر اصول و شناخت اهداف و رسالت‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. نشریه دانش حقوق عمومی، ۱۰، ۱۹-۱۰.
  ۲۰. کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان. مصوب ۱۹۷۹ مجمع عمومی سازمان ملل متحد. مشاهده شده در <https://www.unic-ir.org/hr/convention-women.htm>
  ۲۱. گرجی، علی‌اکبر (۱۳۸۸). در تکاپوی حقوق اساسی. تهران: انتشارات جنگل.

۲۲. منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران. مصوب ۸۳/۶/۳۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی. مشاهده شده در <https://rc.majlis.ir/fa/law/show> (۲۰Persian/In)۲۰%۱۰۱۱۷۱
۲۳. وکیل، امیرساعد... و عسکری، پوریا (۱۳۹۴). *قانون اساسی در نظم حقوقی کنونی*. تهران: انتشارات مجد.
۲۴. هاشمی، سید محمد (۱۳۹۲). *حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: بنیاد حقوقی میزان.
۲۵. هاشمی، سید محمد (۱۳۹۷). *حقوق بشر و آزادی‌های اساسی*. تهران: بنیاد حقوقی میزان.
۲۶. موحد، محمدعلی (۱۳۸۱). *در هوای حق و عدالت: از حقوق طبیعی یا حقوق بشر*. تهران: انتشارات کارنامه.
27. Earle, J. (1999). *The International Labour Organization and maternity rights: Evaluating the potential for progress*. 203-220, <https://doi.org/10.1177/103530469901000204>
28. ILO (1952). *Report, The social security (minimum standards) convention*. NO. 102. <https://www.ilo.org/dyn/normlex>
29. International Labour Organization (2000). *Report The Maternity Protection Convention*.
30. Is There a Human Right to Safe Motherhood within the United Nations Legal System. *Human Rights Law Review*, 1(2), 1-29.
31. UNICEF (1990). *The Innocenti Declaration on the Protection, Promotion and Support of Breastfeeding*.
32. United Nations (1966). *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. <https://www.un.org/en>
33. United Nations (1989). *The Convention on the Rights of the Child*. <https://www.un.org/en>
34. United Nations (2015). *The Millennium Development Goals Report*. <https://www.un.org/en>
35. United Nations (2015). *The Universal Declaration of Human Rights*. <https://www.un.org/en>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی